

СТАТУС ЗАГАЛЬНОНАУКОВОГО ДІЄСЛОВА В ЛЕКСИКОГРАФІЇ

С.В. Шенітько

Сучасний розвиток науки і техніки, входження людства в нову інформаційну еру, інтеграція наукового знання спричинили природний сплеск інтересу до стилю наукового викладу. У його вивченні виразно виділяються два напрями – лексикоцентричний і текстоцентричний. Зарубіжні вчені [1-4] розвивають здебільшого перший напрям, обстоюючи думку, згідно з якою особлива, специфічна мова науки є головною ознакою диференціації стилю наукового викладу. Вітчизняні лінгвісти [5-10], досліджуючи результати мовленнєвої діяльності вчених, поєднують обидва підходи та розвивають теорію функціонального стилю наукового мовлення.

В основу диференціації стилів покладено критерій функції мови (спілкування, повідомлення і впливу) в комунікативному акті або соціально-мовленнєві ситуації спілкування [11, 6]. Згідно з цими критеріями, наукову прозу віднесено до суспільної сфери професійно-ділової комунікації, яка розрахована на раціонально-інтелектуальну форму впливу, має передумовою повідомлення фактів, ідей, що є чітко сформульованими, характеризується фактуальною точністю та є адресованою обмеженому колу осіб [12, 15 - 19].

Соціолінгвістичною передумовою виникнення описуваного стилю є необхідність оформлення та передачі деяких найважливіших змістів у найбільш абстрагованій, узагальненій та безособово-об'єктивованій формі у відриві від конкретної ситуації, в якій учасники цієї ситуації пов'язані особливою мережею дейктичних відношень [13,15].

Досліджуваній стиль з'явився і сформувався для задоволення соціальних потреб, які зумовили виділення та усталення особливої форми викладу для передачі наукових ідей, гіпотез, доказів і відкриттів. Розвиток стилю інтелективного мовлення відбувався відповідно до розвитку самої науки, з одного боку, збагачуючись і уніфікуючись у головних формах свого вияву, а з іншого – набуваючи індивідуальних рис відповідно до своєї основної функції.

На розвиток стилю наукового викладу

впливали такі чинники [14, 17]:

- розвиток наукової думки;
- стан літературної мови;
- художня майстерність автора;
- інтелектуальний рівень читача.

Отже, екстралінгвістичні стилетвірні фактори експлікують сутність мови як форми наукової свідомості та виду діяльності, що зумовлюють сферу спілкування та визначають специфічний тип мислення – логічний. Ці фактори є базовими, первинними, до яких приєднуються вторинні, що специфікують науковий стиль згідно зі змістом висловлювання, ситуацією спілкування, характеристикою учасників інформації [15, 23 - 27].

Науковий стиль, таким чином, характеризується типовим змістом висловлювання – науковим дослідженням. Пріоритетним варіантом цього стилю є писемний, мовлення є обробленим заздалегідь та реалізованим в офіційному середовищі без зворотнього зв'язку [16, 34]. Особи відправника, а також одержувача інформації, який належить до одного з відправником соціального, інтелектуального, психологічного рівня, менш впливають на лінгвістичні характеристики стилю, ніж нейтральне ставлення відправника до інформації та його бажання зробити цю інформацію прозорою [13,20]. Лінгвістичні ознаки, які залежать від вторинних екстралінгвістичних факторів, віднесено до характерних ознак стилю [17,43 - 58]. Серед таких лінгвістичних ознак виділяють специфічність лексичних засобів (термінологія, нейтральні, книжні слова в основних прямих значеннях [18,263]) та специфічність синтаксичних засобів (різні типи підрядних, безособові та неозначено-особові речення, пріоритет форм пасиву та дійсного способу, особлива форма риторичного запитання, прямий порядок слів тощо [13;14; 17]). Специфічні лінгвістичні ознаки спрямовані на досягнення певної якості мовлення. Науковому стилю притаманні такі якості мовлення: неспонтанність, традиційність, нормативність, офіційність, неемоційність, безобразність, суб'єктивна оціненість, об'єктивність [17, 73-74]. Настанову на ці якості мовлення реалізовано через різні стилістичні прийоми: книжність викладу, емоційна і суб'єктивно-оцінна нейтральність, однозначність, узагальненість викладу, композиційна чіткість, активізація уваги читача, експліцитність, економічність викладу, високий рівень стандартизації [8; 18; 19].

Узагальнюючи інформацію, можна зазначити, що в основу дефініції стилю наукової прози покладено нехудожній писемний функціональний тип мови, реалізований у стереотипі мовленнєвої діяльності вченого, яка зумовлена змістом, метою та ситуацією спілкування, тобто сукупністю екстралінгвістичних факторів та лінгвістичних ознак цього стилю, що впливають на відбір, організацію та використання мовних засобів.

Підсумовуючи основні характеристики функціонального стилю наукової мови, О.С.Троянська виділила лексичні, граматичні й синтаксичні особливості [15-16], завдяки яким наукова мова є окремим функціональним стилем наукового спілкування, що виразно протиставляється іншим функціональним стилям.

Насиченість термінами, використання абстрактної лексики, наявність власної фразеології характеризують науковий вокабуляр. Використання більш коротких варіантних форм, форм однини іменників у значенні множини, дієслівно-іменних конструкцій, що складаються зі спільнокореневого з дієсловом іменника та іншого дієслова, яке має ослаблене значення, загальнонаукових словосполучень, у складі яких дієслово вживається в своєму загальнонауковому значенні, прикметників, що уточнюють поняття вказівкою на різні його ознаки і тим самим виконують термінологічні функції, - це перелік морфологічних особливостей функціонального стилю наукового мовлення. Серед синтаксичних ознак можна виділити тенденцію до складних побудов, специфічних

для цього стилю складнопідрядних речень, вживання особливих синтагматичних послідовностей - композиційно-функціональних прошарків, що структурують текст як єдине ціле.

Специфічні ознаки наукового стилю зумовили відбір лексичних засобів, відмінних як від лексики побутового спілкування, так і мови художньої літератури. Особливе слововживання, використання мовних засобів являє собою ту основу, на якій у всіх галузях знання будується наукове спілкування [20, 15].

Більшість вітчизняних вчених схиляються до думки про розподіл лексики мови науки на три шари: загальнонавчаний, загальнонауковий і термінологічний [8; 15; 20-24]. До загальнолітературної лексики віднесено високочастотну лексику, що створює нейтральну "канву" наукового тексту і будь-якого іншого мовного твору, без якої немислиме саме спілкування [25, 65]. У науковому тексті до такої лексики належать в основному займенники, дієслова-зв'язки, дієслова з модальним значенням, іменники, прислівники, службові слова [26-27].

Термінологія у мові науки представлена здебільшого іменниками і дієсловами, що "обслуговують" терміносистему певної науки та відображають цю систему понять, з якою має справу певна галузь науки [28, 7]. Якщо термінологія відбиває часткові, конкретні особливості предмета вивчення, що варіюється залежно від специфіки науки, то загальнонаукова лексика залишається незмінним, універсальним атрибутом усіх галузей знання [9; 27].

Необхідність у філіації ідей, образів і їх словесних оболонок зумовлює створення і виділення у стилі наукового викладу такого "інтердисциплінарного" розряду лексики, що тлумачиться однозначно внаслідок свідомого зіставлення з аналогічними образами інших наук. У цієї лексики сформувався і новий тип значення – так зване загальнонаукове значення, що відзначається стабільністю в межах наукових текстів і відмінністю від загальнолітературного відповідника. Лексика, що досліджується, не підлягає також і дефініції в системі понять якої-небудь конкретної наукової галузі, а тому не може належати до її термінологічної системи.

Таким чином, ми можемо стверджувати, що основним критерієм в опозиції термінологічної – загальнонаукової лексики є тенденція термінів до моносемічності у межах свого термінологічного поля [29, 508] та протилежна тенденція загальнонаукових одиниць до моносемічності у межах усіх галузей наук.

Складнішим є співвідношення загальнолітературної та загальнонаукової лексики. З одного боку, загальнонаукові одиниці "поповнюють" літературну мову, з іншого боку, вони повністю належать до вокабуляру наукової прози [25, 6].

Згідно з О.С.Ахмановою, М.М.Глушко, Ю.В.Рожественським, О.О.Кириловою [14; 23; 26], до загальнонаукової лексики належать ті лексеми, за допомогою яких описано та схарактеризовано явища та процеси в різних науках; слова, що перейшли із загальнолітературного лексичного фонду та були переосмислені по-новому з твердо закріпленими за ними поняттями, слова, що склали "кістяк наукового викладу".

Аналізуючи різні дефініції загальнонаукової лексики з метою визначення поняття досліджуваного прошарку для цієї роботи доцільно виходити з таких критеріїв:

- позитивного – тематичного, згідно з яким до загальнонаукової лексики віднесено слова та словосполучення, що використовуються при описі процесу предметного та логічного пізнання;
- стилістичного, згідно з яким універсальний, інтердисциплінарний характер загальнонаукової лексики відокремлює її від термінології, сфера функціонування якої обмежена термінологічним полем певної науки;
- семантичного, згідно з яким у лексики даного типу формується абстрактне значення, відмінне від традиційного, побутового та однозначне при перекладі;
- функціонального, згідно з яким описувані лексеми служать основою викладу логічного ходу думки в науковому тексті, тобто є засобами наукової дедукції;
- прагматичного, згідно з яким специфічний тип референції лексичних одиниць (наукові факти, поняття, процеси) відокремлює описуваний шар від загальнолітературного.

Згідно з цими критеріями, до загальнонаукової лексики віднесено ті одиниці мови, які відрізняються від термінів, регулярно відтворюються в текстах різних наук і набувають у них значення, відмінного від традиційного, загальнопобутового. Вони виражають поняття, що співвідносяться з явищами, процесами, об'єктами і суб'єктами різних сфер наукової діяльності та є засобами наукової дедукції.

Загальнонаукова лексика представлена такими розрядами слів: іменниками (*hypothesis, system, theory, problem, solution, etc*), дієсловами (*accept, develop, put, belong, follow, etc*), прислівниками (*considerably, etc*), модальними словами і виразами (*obviously, evidently, in fact, etc*), прикметниками (*essential, vital, different, dubious, etc*).

Сучасна лінгвістика перефокусує увагу з мови на мовлення та займається питаннями його моделювання. Дух викладу, спосіб мислення і манера спілкування екстраполюються на наукові стилі мовлення російської та англійської мов, що відрізняються рядом диференціальних ознак.

В порівнянні з російським науковим стилем мовлення, англійський є менш офіційним, модальним, більш активним, емоційним. Якщо російський науковий стиль мовлення – більш відчужений і книжковий, то англійський – активний і розговорний. Компактність, простота виразу останнього протиставляється надмірності, громіздкості і штучності його російського аналога.

Контрастивні дослідження [30-31] відзначають в цьому зв'язку, що явища мовної інтерференції мінімізуються [32], коли переклад конкретного слова відходить на поза план, а на перед план висувається уявлення про те, що і як говорять носії в цій ситуації спілкування. Таким чином, для перекладача задача зводиться до розповіді, переказу, вибору виразу, який звичайно використовується для передачі думки.

Засоби наукового викладу, в цьому аспекті, треба розглядати як єдину систему глибоко і активно взаємозв'язаних між собою засобів втілення комунікативних намірів [24,44-45]. Система засобів наукового викладу, що не залежить від конкретного предметного змісту, області знання і жанру, але яка є необхідною для їх текстурального втілення, включає загальнонаукову лексику.

В англійському науковому стилі, в порівнянні з російським переважає процесуальний характер викладу, дієслівні форми тут не менше активні, чим іменники. Загальнонаукові дієслова виконують конструктивну, конститутивну і дескриптивну функції [32,8] в системі засобів наукового викладу.

Разом із загальнолітературними і термінологічними одиницями, вони входять в цю систему. Як складовий елемент, вони входять до складу синтагматичних послідовностей [33,9], що забезпечують або мовну репрезентацію постійних конститuentов процесу наукового пізнання, наприклад:

To classify data / facts / material / methods / / results / systems / phenomena

або структуруацію тексту як єдиного цілого, виражаючи хід думки автора, наприклад:

I / We (shall) start / begin / continue / end / finish / close with

To conclude / We conclude this article / I want to complete papers / I want to end

Загальнонаукові дієслова є дескрипторами при описі різних терміносистем, наприклад:

oscillate:

1) *to move backwards and forwards, or up and down in regular way, about an average position;*

2) *to increase and decrease regularly;*

3) *to produce oscillating current or voltage;*

4) *to cause to oscillate ;*

pulsate

1) *to emit or to possess any form of pulses in a regular rhythm.*

Дескриптивна і конструктивна функції загальнонаукової дієслівної лексики є предметом пильного вивчення у зв'язку з революційними інноваціями в області змістовного опису мови – теорією інтегрального опису словника і граматики і теорією лексикографії [34].

Акцент переноситься на правила лексичної сполучуваності слів, що фіксують в комбінаторних словниках. Такі словники [34-35] визначають типові і оказіональні, однорідні і різнорідні можливі словосполучення з даної лексемою, формують якийсь цілісний образ, концепт. Орієнтація подібних словників на синтетичне представлення значення слова призвана відображати цілісний смисловий образ і створювати «природність» засвоєння мови.

Мовленнєві формули і вирази, що використовуються при формулюванні проблеми дослідження, проведенні експерименту, систематизації і інтерпретації даних, результатів і висновків, а також ті моделі і зразки, які відносяться до мовної риторики, структурують статті словників тезаурусного типу.

Класифікувати такі клішовані словосполучення можна за нашою типологією загальнонаукових дієслів [32,10], наприклад:

Підхід до дослідження:

We aim...

I shall concentrate...

I want to raise issue...

It's important to predict that...

Набуття знань:

We should consider / explore / examine...

In order to obtain, reveal...

Before we proceed to evaluate...

To find correlation between...

Our experiments were conducted...

Організація і систематизація:

Observations / calculations / measurements / estimates have been made to determine...

Our observations indicate...

These characteristics / factors singled out by means of...

We have developed / elaborated a technique...

The assessed background trends have been assessed...

Верифікація і висновки:

To test the hypothesis...

To verify (probe) P...

Calculations confirm that...

We tabulate values of these functions...

Представлення результатів дослідження і передача знань:

It has been conclusively shown that...

An examination of experimental data points to the conclusion that...

The results / relevant data are shown in table / can be described by a diagram and labelled as shown in Fig. 1...

The following table gives us the measure...

Appendix 2 lists processes of P...

Fig. 1 displays / lays out / illustrates the relationships...

Така класифікація дозволить систематизувати існуючі лексикографічні дані за тематичним принципом, що, з одного боку, оптимізує процес створення наукового тексту на англійській мові (організує і моделює) і, з другого боку, полегшить тлумачення спеціальної термінології.

SUMMARY

The article focuses on actual problems of lexicography – creating new combinatory dictionaries & thesauruses of scientific usage. The author's emphasis rests on the active status of scientific texts which optimize (organize and model) the process of scientific texts creation in English and simplify the interpretation of special terminology.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. English for Academic and Technical Purposes/Studies in Honor of Louis Trimble. – Cambridge: MIT Press, 1981. – 372 p.
2. Fluck H. - R. Fachsprachen. – München: Francke, 1980. – 241 s.
3. Halliday M.A.K. Language as Social Semiotic: The Social Interpretation of Language and Meaning. – L.: Arnold, 1978. – 256 p.
4. Strevens P. New Orientation in the Teaching of English. – Oxford: OUP, 1977. – XII. - 183 p.
5. Будагов Р.А. Литературные языки и языковые стили. – М.: Высшая школа, 1967. – 375 с.
6. Виноградов В.В. Итоги обсуждения вопросов стилистики//ВЯ.-1955. – №1. – С.60-87.
7. Гвишиани Н.В. Язык научного общения (вопросы методологии). – М.: Высшая школа, 1986. – 280 с.
8. Разинкина Н.М. Развитие языка английской научной речи. – М.: Наука, 1978. – 211 с.
9. Рождественский Ю.В. Лекции по общему языкознанию. – М.: Высшая школа, 1990. – 381 с.
10. Функциональный стиль научной прозы (проблемы лингвистики и методики преподавания)/ Под ред. М.Я.Цвиллинг. – М.: Наука, 1980. – 285с.
11. Виноградов В.В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – 255 с.
12. Наер В.Л. К описанию функционально-стилевой системы современного английского языка. Вопросы дифференциации и интеграции//Лингвистические особенности научного текста. – М.: Наука, 1981. – С. 15-19.
13. Текстология английской научной речи / Под ред. М. М. Глушко и Ю. А. Карулина. – М.: Изд-во Московск. гос. ун-т, 1978. – 194 с.
14. Функциональный стиль общенаучного языка и методы его исследования/Под ред. О. С. Ахмановой, М. М. Глушко. – М.: Изд-во Московск. гос. ун-т, 1974.-178 с.
15. Троянская Е.С. К общей концепции понимания функциональных стилей//Особенности стиля научного изложения/Под ред. Е.С.Троянской.-М.:Наука,1976.-С.23-82.
16. Троянская Е.С. Лингво-стилистическое исследование немецкой научной литературы. – М.: Наука, 1982. – 312 с.
17. Троянская Е.С. К вопросу о лингвистических признаках функциональных стилей//Стиль научной речи/Под ред. М. Я. Цвиллинг. – М.: Наука, 1978. – С.43-58; 75-76.
18. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка: (Стилистика декодирования): Учебное пособие для студентов пед. ин-тов по специальности “Иностранные языки”. – 3-е изд. – М.: Просвещение, 1990. – 301 с.
19. Долинин К.А. Стилистика французского языка. 2-е изд. дораб. – М.: Просвещение, 1987. – 303 с.
20. Глушко М.М. Лингвистические особенности современного английского общенаучного языка//Функциональный стиль общенаучного языка и методы его исследования/Под ред. О. С. Ахмановой, М. М. Глушко. – М.: Изд-во МГУ, 1974. - С.7-25.
21. Борисова Л.И. Особенности семантики общенаучной лексики (опыт лингво-переводческого исследования): Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.20/Московск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. - М., 1986. – 16 с.
22. Исмаилова М.С. Функционирование группы глаголов общенаучной лексики в научной художественной прозе: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.04/Московск. гос. пед. ин-т ин. яз. им. М. Тореза. – М., 1979. – 24 с.
23. Кириллова Е.А. Стратификация лексики в научном тексте (на материале современной английской научно-исторической прозы): Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.04/Московск. гос. пед. ин-т им. В. И. Ленина. – М., 1985. – 16 с.
24. Рябцева Н.К. Теоретическое и лексикографическое описание научного изложения: Межязыковой аспект. – Научн. доклад по опубликован. трудам, представленный на соискание ученой степени доктора филол. наук. – М.: Наука, 1996. – 112 с.
25. Теория и практика английской научной речи / Под ред. М. М. Глушко. – М.: Изд-во Московск. гос. ун-т, 1987. – 240 с.
26. Рождественский Ю.В., Сычев О.А. Общенаучная лексика в автоматизированном переводе//Международный форум по информации и документации. – М., 1984. – Т.9. – № 2. – С.22-25.
27. Уфимцева А.А. Лексическое значение: принцип семасиологического описания лексики. – М.: Наука, 1986. – 240 с.
28. Мурмуридис Е.В. Квантитативная типология отраслевого подязыка (термины в текстах по ядерной физике на английском языке): Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.19 / Ленингр. гос. ун-т. – Л., 1990. – 17 с.
29. Языкознание//БСЭ/Под ред. В. Н. Ярцевой. – М.: Изд-во Большая Российская энциклопедия, 1998. – 685с.
30. Geld I. Dictionary of Omissions for Russian Translators: with Examples from Scientific Texts. Columbus, OH: Slavica, 1993.
31. Clyne M. Cultural differences in the organization of academic texts. English and German // J.of pragmatics. 1987, №2.
32. Шепітько С.В. Механізми утворення та закономірності вторинної номінації англійської загальнонаукової дієслівної лексики: Автореф.дис... канд. филол. наук.: 10.02.04/Харків.нац.ун-т. – Харків, 2003. – 20с.
33. Богатырева С.Т. Выделение предельных синтагматических единиц в стиле научного изложения: Автореф. дис...канд. филол. наук.: 10.02.04/ Московск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. - М., 1983. - 24с.
34. Апресян Ю.Д. Новый объяснительный словарь синонимов. Концепции и типы информации. – М.: Русские словари, 1995.
35. Рябцева Н.К. Научная речь на английском языке. Руководство по научному изложению. Словарь оборотов и сочетаемости общенаучной лексики: Новый словарь-справочник активного типа (на англ.яз). – 3-е изд., испр. – М.: Флинта, Наука, 2002. – 600с.
36. Longman Dictionary of Scientific Usage/A. Godman, E. M. F. Payne. – M., London Group Limited, Harlow Ruscky Yazyk Publishers, 1989. – 684 p.